مطالعات محیطی هفت حصار شماره بیست و پنجم/ سال هفتم/ پاییز ۱۳۹۷
صفحات ۱۸-۵

بررسی مؤلفه‌های معماری در مساجد معاصر ایران: رویکردها و روش‌ها[1]

پیمان حداد*، منوچهر فروتن**

تاریخ دریافت مقاله: ۹۶/۱۱/۲۲
تاریخ پذیرش مقاله: ۹۷/۲/۲

چکیده

از اوایل دورهٔ قاجار در پی تحولات سیاسی، اقتصادی و مذهبی، همچنین توجه به مدرنیسم پس از گسترش آن در غرب، به تدریج خصوصیات معماری ایرانی به تقلید از غرب تغییر کرد و رویکردهای مختلفی در معماری معاصر ایران ایجاد شد. بنای مساجد به عنوان یک عنصر شاخص در کالبد شهری در انعکاس رویکردها و روش‌های معماری نقش اساسی را ایفا می‌کند و همواره مورد توجه قرار گرفته است. پژوهش حاضر با بیان؛ توصیفی- تحلیلی، ضمن تبیین مواردی چون؛ ویژگی‌ها و مؤلفه‌های معماری مسجد (معنا و مفهوم، خوانایی، نوآوری، سلسله مراتب و ...) و رویکردهای معماری مساجد، به بررسی شکل‌گیری سه نمونه از مساجد معاصر ایران(مسجد الجواد، مسجد فولادشهر، مسجد دانشگاه شهید چمران) در چارچوب موارد مذکور می‌پردازد. پس از تجزیه و تحلیل نمونه‌های موردی، در نهایت می‌توان گفت رویکردهایی در مسیر نوگرایی مساجد معاصر و در جهت انطباق با معماری سنتی موفق بوده‌اند، که به اصول و معیارهای سنتی مساجد مانند؛ ساختار کلی حجم، مؤلفه‌های معماری و ماهیت کلی مصالح سنتی پایبند بوده‌اند و با تغییرات در تزئینات و استفاده از مصالح جدید و نوآوری در عناصر کالبدی به ارتقای عوامل یاد شده نه جایگزینی آنها پرداخته‌اند به گونه‌ای که زبان معماری گذشته را برای پاسخ دادن به نیازهای معاصر سازگار کند.

واژگان کلیدی

سنتی، نوگرا، مؤلفه‌های معماری، رویکردهای معماری، مساجد معاصر ایران

* دانشجوی کارشناسی ارشد معماری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد همدان، همدان، ایران
** استادیار گروه معماری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد همدان، همدان، ایران

۱- مقاله حاضر برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی ارشد تحت عنوان «کاربست عناصر معماری سنتی در مساجد معاصر ایران: رویکردها و روش‌ها، طراحی مجموعه فرهنگی- مذهبی در شهر همدان» که در بهمن ماه سال (۱۳۹۵) به راهنمایی دکتر منوچهر فروتن و مشاوره دکتر محمدمهدی گودرزی‌سروش توسط نگارنده در دانشکده هنر و معماری دانشگاه آزاد اسلامی واحد همدان به پایان رسیده است.

[Downloaded from hafthesar.iauh.ac.ir on 2026-11-19]

[DOR: 20.1001.1.22225602.1397.7.25.3.5]

مقدمه

از اوایل دورهٔ قاجار در پی تحولات سیاسی، اقتصادی و مذهبی، همچنین با گسترش مدرنیسم در غرب، همراه با ورود مظاهر تولید صنعتی و فن‌شناختی نوین در ایران و پدیدار شدن دگرگونی در بافت‌های شهری، توجه به مدرنیسم در ایران شدت یافت که به تدریج خصوصیات معماری ایرانی به تقلید از غرب تغییر کرد (سلطان‌زاده، ۱۳۸۳). به گونه‌ای که از دههٔ سوم ۱۴۰۰ه.ش رویکردها و گرایشات مختلف در معماری معاصر ایران ایجاد شد. تنوع رویکردها به یک‌باره گرایش‌های معماران ایرانی را آماج تعاملات و بازخوردهایی ویژه و ناموزون قرار داده است (پورجعفر و محمودی نژاد، ۱۳۸۵). مساجد به عنوان شاخص‌ترین بنا در کالبد شهری از ویژگی‌ها، عناصر و مؤلفه‌های معماری مشخصی بهره می‌جویند که در دوره معاصر، این عناصر و مؤلفه‌ها، گاه تحت تأثیر گرایشات سنتی، گاه تحت تأثیر اندیشه نوگرایی جلوه گر شده است (سیدیان، ۱۳۸۷).

بازتاب چنین تنوعی را می‌توان در بناهایی چون مسجد سپهسالار(شهید مطهری)، مسجد جندی شاپور اهواز و مسجد الجواد به عنوان نخستین مساجدی که تحت تأثیر بازخورد رویکردها و گرایشات مختلف قرار گرفته‌اند را مشاهده نمود. بعلاوه مساجدی مدرن همچون: مسجد دانشگاه تهران با سبکی نو و مسجد حضرت امیر علیه السلام با دریافت الگوی سنتی و تغییر آن، مسجد کارخانه سیمان بوشهر با مصالح مدرن و الگوهای معماری سنتی اقلیمی، مسجد جامع شهرک غرب با استفاده از خصوصیات معماری گذشته به صورتی نو (پور جعفر و دیگران، ۱۳۹۰). همچنین مسجد ولیعصر(عج) تهران که طرحی مبهم را در ذهن مخاطب متبادر می‌سازد. در مقابل مساجدی چون مسجد حضرت رسول(ص) از عبدالحمید نقره کار که با معماری ایرانی و حفظ الگوی کاملاً سنتی بیانگر هویت معماری اسلامی- ایرانی است.

شناخت و بررسی رویکردها و گرایش‌های معماری مساجد و بهره‌گیری از اصول صحیح آنها در جهت حفظ هویت ایرانی- اسلامی می‌تواند در رهایی از تأثیرپذیری ناموزون، سردرگمی‌ها مؤثر باشد. لذا تحقق چنین امری مستلزم مطالعه و بررسی مؤلفه‌های معماری تأثیرگذار در شکل گیری مساجد را دارد؛ بنابراین هدف از پژوهش مواردی چون: ۱- بررسی عناصر و مؤلفه‌های معماری در مساجد معاصر ایران ۲- بررسی رویکردها و روش‌های طراحی مساجد معاصر ایران ۳- بررسی ویژگی‌های معماری نمونه‌های موردی جهت شناسایی رویکردهای به کار رفته، می‌باشد.

فرضیه پژوهش را می‌توان اینگونه بیان کرد: شناخت ویژگی‌ها و مؤلفه‌های معماری سنتی در شکل‌گیری رویکردها و روش‌های معماری مساجد معاصر مؤثر است. روش استفاده شده کیفی و نوع بیان تحقیق توصیفی _ تحلیلی بوده که از طریق تفسیر و توصیف نمونه موردی، و سپس تحلیل آن مطابق با چارچوب و معیارهای کلی مطرح شده با استفاده از جداول و تصاویر صورت می‌گیرد.

مبانی نظری

مسجد: مسجد از لحاظ لغوی یعنی؛ محل سجده کردن(دهخدا،۱۳۷۷). پس مسجد سجده‌گاه انسان در برابر خداوند است. گرچه این واژه مدام در قرآن مورد استفاده قرار گرفته، اما به نظر می‌رسد بر نوعی بنای خاص و جدید اسلامی دلالت دارد. مهم‌ترین حالتی که نمازگزار باید به آن نایل آید «حضور قلب» به هنگام ادای نماز و راز و نیاز با پروردگار است. در ثانی نیاز انسان به طور عام، به یادآوری و تذکر است. این تذکر عمدتاً در موارد روحانی و معنوی مدنظر است، بنابراین از طرفی معماری مسجد و شکل و احجام و اجزای آن بایستی به گونه ای شکل پذیرفته تا پاسخگوی نیازهای فوق الاشاره باشد(نقی‌زاده،۱۳۷۴).

اهمیت مسجد: در میان اندام‌های درونی هر شهر و روستا، نیایشگاه همیشه جای ویژه خود را داشته و دارد و از اندام های دیگر نمایان تر و چشم‌گیرتر است و از این رو همه جا در مرکز آبادی جای گرفته است(پیرنیا،۱۳۸۷). تداوم حضور بناهای مذهبی در شکل شهر، از ظهور اولین شهرهای شناخته شده تا امروز، موجب می شود یک شهر اسلامی را نتوان بدون حضور مسجد و دیگر بناهای مذهبی تجسم کرد. در بناهای مذهبی درون شهرها، مسجد جایگاه ویژه ای را به خود اختصاص می دهد. مسجد کانون عبادتی، اجتماعی، فرهنگیِ فرهنگ دیرپای است که هرگز نمی تواند از ساختار اجتماعی و شهری آن جدا شود(بهزادفر،۱۳۷۶). مسجد نشانه ای بسیار مهم برای فهم گرایش های دینی و مذهبی مردم یک شهر به شمار می‌آمد(مهدوی‌نژاد،۱۳۹۳)، بورکهارت نیز ساخت مساجد در شهرهای کهن را نمودی از گرایش مردم شهر به اسلام معرفی کرده، و می گوید: « بعضی از شهرهای کهن هستند که با ایجاد کانون های دینی جدید مراکز اجتماعی در آنها مانند مسجدها و ...یا کلیاتی که خود مستقلاً شهری به شمار می‌آیند و در آن‌ها هم بطور طبیعی کانون های تازه‌ای رشد و نمو می‌کنند؛ اسلامی شده‌اند (بورکهارت،۱۳۶۵). از این رو، مسجد را می‌توان به عنوان محوری‌ترین، کانونی‌ترین و ارزنده‌ترین عنصر کالبد متبلورکنندهٔ مدنیت جامعه اسلامی دانست.

[Downloaded from hafthesar.iauh.ac.ir on 2026-11-19]

[DOR: 20.1001.1.23225602.1397.7.25.3.5]

عناصر کالبدی مسجد: در معماری مساجد به موارد زیر به عنوان عناصر کالبدی می‌توان اشاره کرد:

گنبد: نوعی از عمارت باشد مدور که از خشت و گل و آجر پوشند. در فرهنگ لغت عمید در معنای گنبد این‌چنین ذکر شده است: «(اسم) [پهلوی: gumbat] گنبده، جنبذ، شنب» سقف یا ساختمان بیضی شکل که غالباً با آجر بر فراز معابد و مساجد و یا قبور و آرامگاه‌ها می‌سازند. گنبد کبود (الجوردی): [قدیمی، مجاز] آسمان (بمانیان، ۱۳۹۲).

مناره: مناره یا منار به معنای جای نور است و به بنایی بلند اطلاق می‌شود که عموماً کنار بناهای مذهبی مانند مساجد ساخته می‌شدند(کیانی،۱۳۸۵). قبل از اسلام مناره‌هایی در بین شهرها می ساختند و بر فراز آن آتش روشن می‌کردند و به نام برج راهنما بود. بعداً که اسلام، دین رسمی مردم شد مناره‌ها را بسیار زیبا ساختند و بر بالای آن مأذنه‌ای تعبیه کردند(ماهرالنقش، ۱۳۷۹).

شبستان: شبستان‌ها فضاهای سرپوشیده و دارای ستون‌های ی شکل و موازی هستند که از یک طرف به صحن مسجد راه دارند(پورجعفر و دیگران،۱۳۹۰). گرابر شبستان را این‌گونه تعریف می کند: «فضایی که در آغاز به صورت تالارهای چهل ستون بود که شامل چند ستون زیر سقف می‌شد که این ستون‌ها به تعداد زیاد و به فواصل مساوی فضا را اشغال می‌کردند»(توکلیان، ۱۳۹۴).

ایوان: سابقه بنایی واسطه میان صحن و درون بنا به نام ایوان به قبل از اسلام و به اشکانیان و ساسانیان باز می‌گردد و از نظر کارکردی، این فضای خالص ایرانی، نقش واسطهٔ میان درون و برون، سرما و گرما، نور و تاریکی را بازی می‌کند(پورجعفر و دیگران،۱۳۹۰). ایوان‌های ایرانی اغلب بلند و متناسب با بنا ساخته شده‌اند. وجود تاق‌نماهای بسیار جالب و متنوع در اطراف ایوان‌ها، حالت موزونی به آن داده است. سقف ایوان‌ها که نیم کره است با عناصر تزیینی مانند مقرنس، آجرکاری، گچ‌بری، آیینه‌کاری نقاشی به‌ویژه کاشی‌کاری مزین شده است(شاطریان،۱۳۹۰).

محراب: محراب جایی در مسجد است که امام و یا پیش‌نماز در هنگام اقامه نماز در آن می‌ایستد، محراب در گوشه مسجد قرار دارد که باید به‌سمت قبله باشد. به‌طور کلی، محراب به عنوان نشانه‌ای برای تعیین جهت قبله شناخته شده است. در واقع محراب یک فرورفتگی در نما است که به‌صورت‌های مختلف از قبیل کادرسازی و متمایز کردن آن به‌وسیله رنگ و مصالح، از بخش‌های دیگر بنا جدا می‌شود(همان،۱۳۹۰).

ورودی(سردر): در معماری ایرانی، سر در ورودی و گلدسته‌ها یکی از اجزای بصری شاخص و لاینفک بوده‌اند. در این بناها سعی بر این بوده که مکان سر در نسبت به دسترسی‌های اطراف جلوه چشمگیری داشته باشد. عقب رفتگی درگاه‌های مساجد، افراد را به درون فرا می‌خوانند و از آنها استقبال می‌نمایند(کیانی، ۱۳۸۵).

میانسرا(حیاط): مساجد و مدارس و کاروانسراها عمداتاً دارای صحن یا حیاط مرکزی هستند. میانسرا در دوره‌ی اسلامی دو نقش مهم داشت؛ اول این‌که نیاز مسلمانان را به وضوخانه و محل تطهیر در مساجد تأمین می‌کرد، دوم، با کانون قرار دادن فضای داخلی، بنا را از سر و صدا و فعالیت زندگی روزمره جدا می‌کرد(همان، ۱۳۸۵).

رواق: رواق‌ها فضاهای سرپوشیده ستون‌دار اطراف صحن و حیاط مساجد هستند که معمولاً در پشت آن‌ها دیوارهای انتهایی مسجد قرار دارند. دهانه این فضاها رو به صحن است و در ورودی را به شبستان یا گنبدخانه متصل می‌کند. رواق‌ها بیشتر در کشورهای حوزه مدیترانه، هند و پاکستان به کار گرفته شده‌اند(احمدی شلمانی،۱۳۹۰).

کتیبه: نخستین بار خالد بن ابوسیاج بامر ولید بن عبدالملک، بر دیوار جنوبی مسجدالنبی با حروفی از طلا، سوره ضحی را از اول تا انتها نوشت. بعداً کتیبه نویسی به منظور تزیینی انتزاعی به قسمت‌های مختلف مسجد راه یافت، لچکی‌ها، ساقهٔ گنبد، گلدسته‌ها و محراب‌ها، مادرانه آیات زیبای الهی را در آغوش گرفته‌اند(نجیب اوغلو، ۱۳۷۹).

پیشینهٔ پژوهش

پژوهش در باب مساجد معاصر و ویژگی‌های آن، امروزه بسیار مورد توجه قرار گرفته است. پژوهش‌های صورت گرفته مقالات متعددی از نشریاتی چون: پژوهش‌های معماری اسلامی(فصلنامه علمی معماری اسلامی)، مجموعه مقالات همایش مسجد گذشته حال آینده در دو جلد، معماری مسجد افق آینده در دو جلد و همچنین مجلات آبادی، هویت شهر، شهر ایرانی اسلامی و هنرهای زیبا ارائه شدند که از این بین به مقالاتی که ضمن ارتباط با موضوع می‌توانند در جهت رسیدن به اهداف پژوهش مؤثر باشند اشاره خواهد شد. مقالاتی چون:

« الگوهای طراحی مسجد در معماری معاصر» از محمد جواد مهدوی نژاد (۱۳۹۳) که در آن به بررسی خصوصیات منتخبی از انواع گونه‌های مساجد نوگرای معاصر پرداخته شده است و سپس بنابر نتایج بدست آمده، الگوهای طراحی آنها شناسایی و تبیین شده است.

[Downloaded from hafthesar.iauh.ac.ir on 2026-11-19]
[DOR: 20.1001.1.22225602.1397.7.25.3.5]

حسن‌الدین خان (۱۳۷۶) در مقاله «مساجد معاصر»، با رویکرد اجتماعی و دیدگاه زمینه‌گرایی به بررسی جنبه‌های کاربردی و صوری در معماری مساجد معاصر جهان اسلام می‌پردازد و معصومه ملایی (۱۳۸۹)، مقالهٔ «بررسی کیفی نوآوری‌ها در طراحی عناصر سازنده‌ی مسجد الغدیر تهران» را در دو دیدگاه «حفظ الگوی سنتی عناصر سازنده ی مسجد» و «نوآوری در طرح سازنده ی مسجد» مطالعه کرده است. در این پژوهش با بررسی رویکردها و گرایشات مختلف به طور خاص به مساجد معاصر در قالب طراحی بر اساس مؤلفه‌های معماری و عناصر سازنده آن، جنبه ای نو در زمینه را ایجاد نمود.

در بنای مساجد گذشته تا امروز همواره رعایت برخی از مؤلفه‌های معماری به عنوان مسأله اصلی طرح مسجد حائز اهمیت بوده است. تا جایی که صاحبنظران بسیاری بر این امر تأکید نموده‌اند.

نادر اردلان(۱۳۶۲) دربارهٔ معنا و مفهوم مسجد و رابطهٔ آن با سازنده بنا اینگونه بیان کرده است: «به نظر می‌رسد علت اینکه اسلام اکیداً سفارش می‌کند که سازندهٔ مسجد فردی معتقد و باایمان باشد، توجه به معنا در معماری مسجد است. تنها مؤمن واقعی به خدا با مفاهیم و معانی عبادت و نماز آشنایی کامل دارد و آن را درک می‌کند. بنابراین یکی از اصول اساسی طراحی مسجد، توجه به مفاهیم و معانی خاصی است که باید در پس شکل ظاهری و کالبدی مسجد جلوه‌گر باشد. عبادت فعالیتی کاملاً معنوی است که علاوه بر آیین‌های رفتاری مخصوص هر دین، به دنبال ایجاد حس و شهودی درونی است». حسین نصر(۱۳۸۹)، در باب استفاده از رنگ و نور در معماری مساجد چنین می‌گوید: «مساجد زیادی در صدر اسلام به رنگ سفید ساخته شده‌اند که مورد تأیید معصومین قرار گرفته اند؛ مانند مسجد قبا، مسجد ذوقبلتین و مسجد امام علی(ع) در مدینه. نصر معتقد است: ساختمان های یکدست سفید منعکس کننده پاکی صحرا و محو کثرات در پیشگاه خدای واحد به حکم «لا اله الا الله» هستند. رنگ سفید رمز وحدت حقیقت نامتعین است، رمز وجود مطلق است که خود سرمنشأ هستی به حساب می‌آید. مساجد سفید یا خاکی رنگ، فقر انسان را در برابر وحدت الهی به او متذکر می‌شوند».

«انسان ذاتا در طلب نور است. این نور در واقع همان حضور الهی است که در قلب او متجلّی می‌شود. به هرحال نور چه به سطح سفید بتابد یا به رنگ‌های مختلف تجزیه شود و چه به‌طور مستقیم از سقف یا به طور غیرمستقیم از ورودی‌های شکوهمند جانبی مسجد به درون آن نفوذ کند، با حضور الهی و شعور کیهانی، که درون انسان می‌درخشد و انسان به مدد آن می‌تواند ذات یگانه را محقق سازد، مرتبط است. فضاهای معماری اسلامی با استفاده هنرمندانه از نور بایکدیگر ترکیب می‌شوند و به وحدتی می‌رسند که از تجربه فضای عادی و «ناسوتی» فراتر می رود» (نصر،۱۳۸۹).

همچنین وی در مورد نوآوری در معماری مساجد معتقد است: « خلاقیت و نوآوری از اصول اساسی معماری اسلامی و طراحی مسجد است. به این ترتیب در عین ثابت بودن مفاهیم و محتوای معنوی معماری مسجد که با گذشت زمان تغییر نمی‌کند، شکل و کالبد آن متأثر از تغییرات زمانه، پیشرفت علم و تکنولوژی و تغییر نیازهای انسان معاصر باید به‌روز شود. اما نباید فراموش کرد که این شکل بدیع باید حاوی معانی عمیق مسجد و عبادت باشد و حد مجاز این دگرگونی‌های شکلی تا جایی است که این مفاهیم حفظ گردد. بنابراین در روزگار معاصر نیز تغییرات شکلی و ایجاد شکلی جدید نیاز جامعهٔ معماری است. نصر در زمینه تغییر در سبک معماری مساجد معتقد است معماری ایرانی هنری بی‌زمان است که به واسطهٔ پیوند با ابدیت، ارزشی جاودانه یافته است. او با ایجاد تحول در سبک معماری مسجد مخالف است و شیوه و سبک هنر قدسی، به خصوص معماری مسجد را مقدس، بی‌زمان و بی‌نیاز از تغییر می‌داند»(نصر،۱۳۷۳).

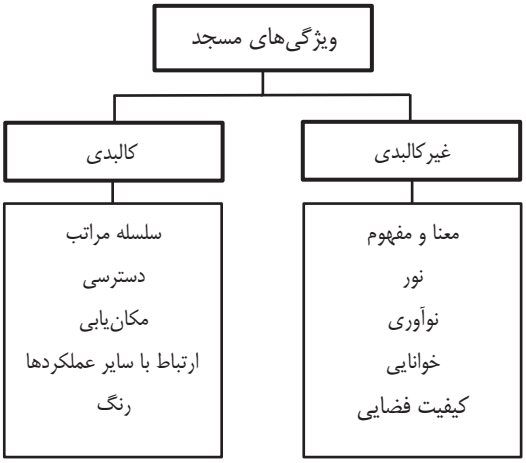
محمد نقی‌زاده(۱۳۷۴) در مقالهٔ مسجد کالبد مسلط بر مجتمع اسلامی در خصوص سلسله مراتب، ارتباط درون و برون مسجد و چگونگی عبور انسان از خارج به داخل در معماری مساجد اشاره می‌کند، همچنین به ویژگی‌های فضاهای رابط بین درون و برون متذکر شده و نقشی را که این فضاها در رابطه با افزایش حضور قلب و سیر تحول نفسانی انسان از مادیات به معنویت و روحانیت ایفا می‌کنند مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌دهد. «پهنه‌ی شهر محل فعالیت‌های دنیوی و مسجد محل عبادت و راز و نیاز با حضرت احدیت است. برای گذر از مکان اول به فضای دوم، آداب، اسباب و مقدماتی لازم است که عمده‌ترین تقش آنها دگرگونی ذهن شخص و توجه او به کسی است که می‌خواهد با او سخن بگوید و توجه به راز و نیازی است که در پی انجام آن است»(نقی‌زاده،۱۳۷۴). بعلاوه وی بهره‌گیری از خوانایی در کالبد مساجد را امری مهم میداند: « مسجد شاید تنها بنایی در مجتمع‌های اسلامی است که می‌تواند «من» بگوید. عناصر مسجد طی سده‌های شکل گرفته، تکامل یافته و در ذهن مردم رسوخ کرده‌اند. نقی‌زاده در این‌باره می‌گوید:" حال چرا بنایی بسازیم که فقط تابلویی نئون با عنوان « مسجد ...» بیانگر آن باشد و معماری آن به نمایشگاهی بماند یا کلیسایی یا حداکثر معبدی که ربطی به اسلام و تعالیم آن ندارد. شاید مورد اعتراض قرار گیریم که دنیا، دنیای تحول و دگرگونی و نو شدن است. در پاسخ به‌طور خلاصه می‌گوییم آنچه که متغییر است و البته باید تغییر و تکامل یابد، روش‌ها و ابزارها است، و نه اصول و ارزش‌ها..."»(همان،۱۳۷۴).

[Downloaded from hafthesar.iauh.ac.ir on 2026-11-19]

[DOR: 20.1001.1.23225602.1397.7.25.3.5]

همچنین عبدالحمید نقره‌کار(۱۳۷۸) در مقالهٔ«معماری مسجد از مفهوم تا کالبد، از گذشته تا آینده»، به دیگر مؤلفه‌های معماری مساجد مانند مکان‌یابی و دسترسی می‌پردازد.

ویژگی‌های مسجد: با توجه به مطالبی که در پیشینهٔ پژوهش بیان شد می‌توان ویژگی معماری مساجد را مطابق نمودار زیر ارائه کرد:

تصویر ۱- دیاگرام دسته‌بندی ویژگی‌های مسجد

رویکردهای معماری مساجد معاصر

دسته بندی‌های مختلفی از سوی صاحبنظران و پژوهشگران در خصوص رویکردها و گرایشات موجود در معماری مساجد معاصر وجود دارد. برای نمونه «اسماعیل سراج الدین» در مقاله‌ی خود با عنوان دسته‌بندی رویکردهای تأثیرگذار در معماری معاصر کشورهای اسلامی، این رویکردها را به پنج دسته تقسیم می‌کند(مهدوی‌نژاد و دیگران،۱۳۹۳).

رویکرد عامه‌پسند: رویکرد عامه‌پسند، رویکردی است که بر اساس روش‌های مردم عامه به‌وجود آمده است و در واقع رویکردی است که معماری بومی را به وجود می آورده است. مسجد جامع یاما و یا مسجد جامع نیونو نمونه‌هایی از این مساجد هستند. پیام این مساجد واضح و روشن است و به راحتی توسط جامعه ای که از آن استفاده می‌کنند قابل درک است. این مساجد استادکارانی سنتی دارند که باتکیه بر تجربه خویش چنین مساجدی را ایجاد می‌کنند.

چهار رویکرد دیگر، رویکردهایی هستند که توسط معماران به وجود آمده‌اند(حسینمردی و مروجی،۱۳۸۶).

رویکرد سنت‌گرا : حسن فتحی، معمار مصری، یکی از این هنرمندان بود که در طول فعالیت حرفه ای خود، برای حفظ و احیای معماری سنتی و دوری از متعلقات مدرن کوشید. او خشت خام را برای شرایط اقلیمی کشورش به عنوان بهترین مصالح می‌دید. مسجد خشتی روستای نئوگورنا در مصر(۱۹۴۸–۱۹۴۵) و مسجد دارالسلام(۱۹۸۱)، از طرح‌های شاخص او به‌شمار می‌روند(حکیم،۱۳۹۰).

رویکرد سنت‌گرا به‌وسیله معمارانی مانند حسن فتحی و رامسس ویسا واصف به وجود آمده است که تبحر فراوانی در شناخت موتیف‌های سنتی معماری دارند و تصمیم می‌گیرند در محدوده این موتیف‌ها به طراحی بپردازند. البته قصد آنها تعالی بخشیدن به این زبان معماری بابهره‌گرفتن از استعداد هنری‌شان است. در واقع این معماری از زبان غنی معماری تاریخی و بومی استفاده می‌کند و کارهای خود را به گونه ای طراحی می‌کند که شامل قواعد، تکنیک‌ها و ملزومات آن معماری شود. از نمونه‌های این رویکرد در کشور ما می‌توان مسجد دانشگاه تبریز، مسجد بلال حبشی، مصلی تهران، مسجد دانشگاه علم و صنعت، مسجدالرسول تهران و مسجد امام حسین تهران را نام برد(حسینمردی و مروجی،۱۳۸۶).

قابل ذکر است در این رویکرد پروژه‌هایی با مقیاس‌های متفاوت (از مقیاس ملی تا مقیاس محلی) در تمام دنیا به چشم می‌خورد. سنت‌گراها را می‌توان به دو دستهٔ سنت‌گرای تاریخی و سنت گرای معنوی تقسیم کرد. سنت‌گراهای تاریخی به تکرار الگوهای گذشته و سنت گراهای معنوی به احیای حکمت معنوی و سنت کامل اعتقاد دارند .معمار سنت گرا معماری است که بتواند گذشته را ارزیابی، زمان حال را درک و آینده را کشف نماید (همان،۱۳۸۶).

رویکرد مردم گرا: رویکرد مردم گرا آنچه که مردم می پسندند را طراحی می‌کند، معماری که معمولاً از نظر کیفی متوسط و اغلب مبتذل است و صرفاً برای مسائل اقتصادی ساخته می‌شود(تفکر و علی‌آبادی،۱۳۹۰).

[Downloaded from hafthesar.iauh.ac.ir on 2026-11-19]
[DOR: 20.1001.1.22225602.1397.7.25.3.5]

رویکرد نوگرا: در رویکرد نوگرایی قابل انطباق و رویکرد نوگرا تلاش در جهت طراحی برای زمان حال است. نوگرایی قابل انطباق تلاش میکند که زبان معماری گذشته را برای پاسخ دادن به نیا زهای معاصر سازگار سازد. در این مساجد از برخی عناصر و فضاها یا روابط مسجد اصیل به صورت دگرگون شده استفاده می شود و معمولاً برای این منظور از مواد و مصالح، رو شها و سیستم‌های جدید ساخت استفاده می‌شود. از نمونه این مساجد می‌توان به مسجد الغدیر و مسجد امیر اشاره کرد(فلاحت،۱۳۸۴).

این معماران در انتخاب مصالح، وسواس افراد سنت‌گرا را ندارند. هر چند به حفظ سنن معماری توجه دارند، ولی استفاده از بتن را به عنوان مصالح مدرن، جایز دانسته‌اند(همان،۱۳۹۰).

رویکرد فرانوگرا: پس از سال ۱۹۶۰، سبک‌های متعددی در معماری رواج پیدا کرد، آن چه تمام این سبک ها را به هم پیوند می‌زد، اعتقاد به پلورالیسم بود. عموماً عصر فرانوگرا را عصر پیچیدگی، تنوع و تناقض می‌شمارند و یادآور می‌شوند که این عصر شیوه‌های جدیدی از تفکر دربارهٔ خود و امکانات جدیدی برای همزیستی با دیگران ارائه می‌دهد. از همین رو فرانوگرایی در معماری در پی تغییر بنیاد نوگرایی است و از مهم‌ترین سرفصل‌های آن می‌توان به انسانی کردن محیط‌های اجتماعی اشاره کرد(بانی‌مسعود،۱۳۸۸). سبک‌های اندیشهٔ فرانوگرایی مقبولیت بیشتری در میان معماران مسلمان و تأثیرات عمیق تری بر طراحی کالبدی مساجد معاصر داشته است(تفکر و علی‌آبادی،۱۳۹۰).

ذات‌گرایی: در ذات‌گرایی معاصر بیشتر به بحث این «این همانی» و «جهان‌های ممکن» پرداخته می‌شود. در ذات گرایی معاصر اشیائی وجود دارند که ذات دارند؛ ذات یک شیء به چگونگی اشارهٔ ما با آن شیء، یا به‌طور کلی به این که ما چگونه به آن می‌اندیشیم یا از آن سخن می‌گوییم بستگی ندارد. از این رو معماران ذات‌گرا به ویژگی‌های ذاتی سنت با زبان تجدد و نوگرایی اعتقاد دارند(همان،۱۳۸۶).

محمد جواد مهدوی‌نژاد رویکردهای طراحی کالبد مساجد(نوگرا) را مطابق جدول زیر معرفی کرده است:

جدول ۱- گونه شناسی مساجد معاصر

نوگرایی: مساجدی که از نظر کالبدی معنای مسجد را در کالبدی جدید معرفی کرده‌اند				
التقاطی	فرم‌گرایی	ناب‌گرایی	نوگرای سفید	نام گونه
بسته به نوع نگرش‌های التقاطی	توجه به حجم بیرونی و عدم توجه به فضای داخلی	برخلاف مساجد سنتی، معمار در پی خلق حجمی نمادین است؛ گرایشی که در اواخر سنت مسجدسازی در طراحی گنبد مورد توجه قرار گرفت	حجم چندان اهمیت ندارد، اهمیت و توجه زیاد به فضای داخلی، گسستگی نسبی فضای داخل و خارج	حجم‌شناسی
	فرم‌های پیچیده و بدیع، معماری مجسمه‌گون عدم استفاده از فرم‌های خالص	حجم‌ها ساده و افلاطونی مخصوصاً مکعب، ترکیب‌های ساده ولی دقیق. فرم‌ها نمادپردازانه و آرمانگرا	حجم‌ها متأثر از شکل نقشه یا سایت، استفاده از حجم منفی و پرداختن به آن در فضای داخلی گنبدخانه‌ها و شبستان‌های مرتفع	
معمولاً تزئینات متنوع و التقاطی	تزئینات نامتقارن و ساده، استفاده از رنگ و تنوع سایه‌روشن	بدون تزئینات با استفاده از نقوش کاملاً انتزاعی، خط بنایی	استفاده از نقوش سنتی یله (انتزاعی) ولی بدون رنگ، استفاده از ترکیب‌های هندسه سنتی به صورت تک‌رنگ مخصوصاً در فضاهای داخلی	تزئینات
متفاوت	نورپردازی متنوع	بازی با نور و استفاده گسترده از نورهای غیرمستقیم طبیعی و مصنوعی	استفاده گسترده از نور مصنوعی و استفاده محدود از نور غیرمستقیم	نور

[Downloaded from hafthesar.iauh.ac.ir on 2026-11-19]
[DOR: 20.1001.1.23225602.1397.7.25.3.5]

مسجد امیر تهران (طرح اولیه)	طرح مسجد ولیعصر (رضا دانشمیر)، مسجد الجواد	نمازخانه پارک لاله تهران، نمازخانه دانشگاه کرمان، مسجد الغدیر تهران، مسجد دانشگاه تهران، مسجد حضرت ابراهیم (نمایشگاه تهران)	طرح توسعه حرم حضرت معصومه، مسجد شهرک قدس	نمونه‌های ایران

(مهدوی‌نژاد و دیگران، ۱۳۹۳)

جدول۲- گونه شناسی مساجد معاصر

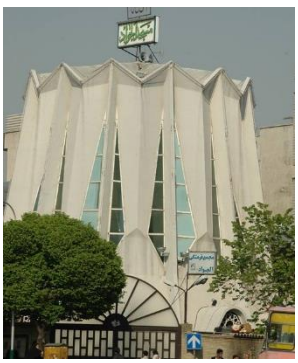
الگوی مساجد معاصر	مساجد ساده بوم‌گرا	مساجد سنت‌گرا (تاریخی غیرتجملی)	مساجد عوامانه (تاریخی تجملی)	مساجد نوگرای قابل انطباق (پست مدرن)	مساجد نوگرا (مساجد نوین سبک‌دار)
رویکرد معماری	رویکرد معماری بومی	الگوی قدیمی و روابط سنتی	رویکرد تزیینی و فاخر به تاریخ معماری مساجد	سازگاری زبان معماری گذشته برای پاسخ به نیازهای معاصر	ایجاد زبانی نو با تغییر المان‌های گذشته

(حمزه‌نژاد و عربی، ۱۳۹۳)

با توجه به مطالب ذکر شده و بررسی نمونه مساجدی که طی دهه‌های گذشته ساخته شده‌اند، می‌توان گفت که تمامی مساجد سبک سنت‌گرا از گنبد و مناره استفاده می کنند و اکثریت غالب آنها ساخت سنتی را نیز برمی‌گزینند و به ندرت سعی در استفاده از مصالح جدید و فرم‌های جدید دارند. مساجد نوگرا و فرانوگرا از گنبد و مناره به فرم شناخته شده استفاده نمی‌کنند و نیمی از آنها فرم‌هایی که حالت و حس گنبد و مناره دارند، استفاده می‌کنند. مساجد ذات‌گرا و تلفیقی نیز یا از گنبد و مناره به فرم جدید استفاده می‌کنند و یا از حالت‌های نزدیک به آن و اصلاً استفاده نمی‌کنند. به طور کلی از به کار بردن گنبد و مناره به فرم و سبک گذشته اجتناب می‌کنند. دیدگاه معماران سنت‌گرا که معتقد هستند فرم گنبد ریشه در سمبل‌ها و مبانی نظری عمیق اسلامی دارد و فرم آن نماد مسجد محسوب می‌شود و در طراحی مساجد نوین نیز باید حضوری پررنگ همچون گذشته داشته باشد و همچنان باید سیر تکامل و جایگاه خود را در فرم مسجد بیابد. در مقابل این دید نگرش دیگری دربارهٔ فرم مسجد وگنبد نیز وجود دارد مبنی بر اینکه در طراحی مسجد نیز همانند طراحی موضوعات دیگر باید اصل و ذات آن، مورد بررسی قرار گیرد و فرم معماری می تواند به گونه‌های مختلف نمود پیدا کند و نشانه شدن گنبد و یا فرم های دیگر یکبار و برای همیشه اتفاق نمی‌افتد (بمانیان،۱۳۹۲).

نمونه‌های موردی

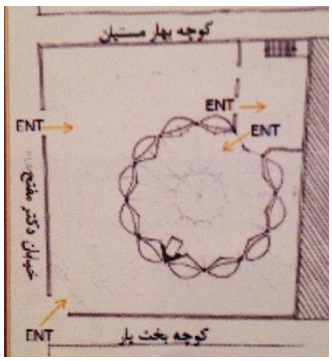
مسجد الجواد(ع): طراح این مسجد، آقای مهندس ابراهیمی می باشد. تاریخ ساخت مسجد ۱۳۴۱ ه .ش است. ایده اصلی مسجد به صورت یک ستاره ۱۲ پر در پلان و یک مخروط ناقص در نما می باشد. به طور کلی مسجد در قالبی ورای تعریف عمومی مسجد طراحی و ساخته شده است. دسترسی و ورودی اصلی مسجد از ضلع غربی سایت مسجد می‌باشد (پورجعفر و دیگران ،۱۳۹۰).

تصویر ۱- مسجد الجواد
(پورجعفر،۱۳۹۰)

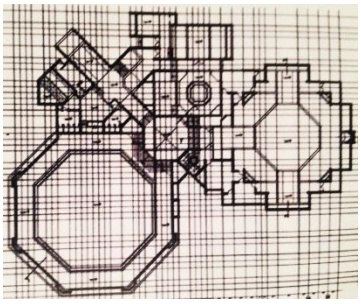
تصویر۲- شبستان مسجد الجواد
(پورجعفر،۱۳۹۰)

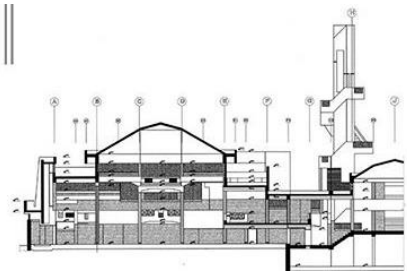
تصویر۳- پلان مسجد الجواد
(پورجعفر،۱۳۹۰)

[Downloaded from hafthesar.iauh.ac.ir on 2026-11-19]
[DOR: 20.1001.1.22225602.1397.7.25.3.5]

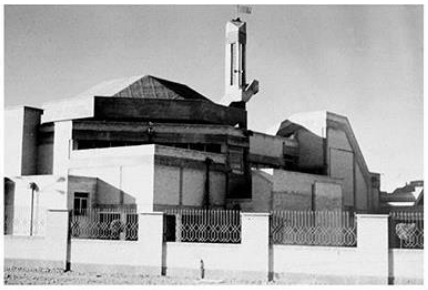
مسجد فولادشهر: طراح این مسجد، محمد علی بدری‌زاده و هادی میرمیران می‌باشد. تاریخ ساخت مسجد ۱۳۵۲ ه.ش است. مسجد در یک طبقه طراحی شده و مصالح استفاده شده در نمای آن آجر و بتن و شیشه است و علاوه بر آنها، در داخل مسجد نیز از گچ استفاده شده است. به علت برونگرایی مسجد، ایده‌های معنایی و طراحی جداره‌های بیرونی تجلی یافته و نماهای متفاوتی ایجاد کرده است. فضای باز و بسته به وسیله ی مفصل(فضای نیمه بسته) ارتباط دارند. پس از گذشتن از راهروی ورودی وارد فضایی میانی و نیم بسته می‌شویم که خود دارای گنبدی کوچک می‌باشد و از هر سو با فضای اصلی ارتباط دارد (پورجعفر و دیگران،۱۳۹۰).

تصویر ۴- پلان مسجد فولاد شهر (پورجعفر،۱۳۹۰)

تصویر ۵- مقطع مسجد فولاد شهر(پورجعفر،۱۳۹۰)

تصویر ۶- نمای اصلی مسجد فولاد شهر(پورجعفر،۱۳۹۰)

مسجد دانشگاه شهید چمران: مسجد دانشگاه جندی شاپور اهواز(دانشگاه شهید چمران) اثر کامران دیبا در ۱۳۴۷ه.ش در اهواز بنا گردید که در محوطه دانشگاه از طریق پیاده‌رو به ساختمان های دیگر متصل است. نمای مسجد از هر زاویه‌ای چشم‌نواز است. در این مسجد، بر محور شمالی-جنوبی تاکید گذاشته شده است(پورجعفر و دیگران،۱۳۹۰). از هر دو ورودی مسجد که وارد می شویم، حیاط آن به تدریج و مرحله به مرحله خود را نشان می دهد و چندین فضای کوچکتر، سیر تحولی در مقیاس و نما را به وجود می آورند. با این وجود، هشتی مسجد به هیچ یک از پیاده روهای منتهی به سمت جنوب وصل نیست.حیاط مسجد از لحاظ شکل هندسی، شش ضلعی است. این محدوده بواسطه یک طاق محصور شده و جایگاه هایی برای نشستن در آن ساخته شده است. یک قسمت نیز برای وضو گرفتن در گوشه‌ای در سمت شمالی آن فراهم شده است(پورجعفر و دیگران،۱۳۹۰). ویژگی‌های ریختیک اثر خصلتی نمادین به آن بخشیده است، به‌گونه‌ای که در ترکیب احجام و شیوهٔ بیان آن می‌توان بازتفسیری از مناظر شهرهای کویری با سقف‌های طاقدار بادگیرها را دید(مجتهدزاده و نام‌آور،۱۳۹۰).

منظره حیاط به سمت بیرون تنها به پیاده روهای منتهی به دروازه حیاط مسجد یا گشایش های باریک جانبی محدود شده است. ورودی نمازخانه نیز با یک "بادگیر" بلندی که با کاشی‌های آبی رنگ لعاب کاری شده است، از بقیه قسمت ها کاملا متمایز شده است. این بخش، با دیوارها و کف کاملا آجری حیاط به روشنی جدا شده است. بخش سرپوشیه مسجد، یک نمازخانه برای برادران (در حدود ۱۵متر *۱۵ متر) و یک نیم اشکوب را برای خواهران در خود جای داده است. یک کتابخانه کوچک نیز در طبقه همکف واقع شده است(همان،۱۳۹۰).

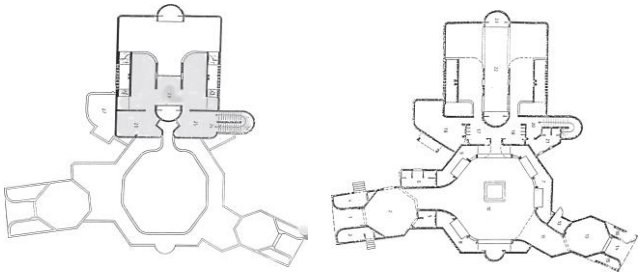
تصویر۷- نمای از حیاط مسجد (پورجعفر،۱۳۹۰)

تصویر ۸- نمای مسجد جندی شاپور اهواز (پورجعفر،۱۳۹۰)

[Downloaded from hafthesar.iauh.ac.ir on 2026-11-19]

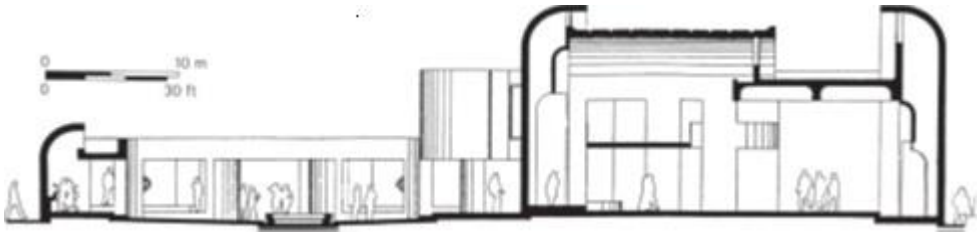
[DOR: 20.1001.1.23225602.1397.7.25.3.5]

تصویر۹- پلان مسجد جندی شاپور(پورجعفر،۱۳۹۰)

تصویر۱۰- نمای از حیاط مسجد (پورجعفر،۱۳۹۰)

تصویر۱۱- مقطع مسجد جندی شاپور(پورجعفر،۱۳۹۰)

تحلیل نمونه‌ها

مسجد الجواد(ع)

مفاهیم معماری اسلامی در این مسجد عبارت است از:

۱- بنایی یادمانی و یادآور بناهای یادمانی و آرامگاه‌ها.

۲- استفاده از پلانی نزدیک به دایره که مرکز گراست. نتیجه‌ی استفاده از این فرم: حاصل آمدن ۱۲ جهت یکسان است که قرار دادن فرورفتگی در کف کی از کنج‌ها تلاشی برای شاخص کردن جهت قبله بر سایر ۱۲ جهت می‌باشد.

۳- جهت: کشیدگی بنا در امتداد محور آسمان- زمین و کشیدگی پنجره‌ها و اشاره به اوج بانگر جهت در این مسجد می‌باشند.

۴- کمال: ارتفاع زیاد سقف و تعداد پنجره ها، با عبور نور حجم را سبک‌تر می‌کنند و در واقع کاسته شدن از ماده و افزودن به فضا از مصادیق کمال است. هندسه طرح در حالت کلی فاقد هرگونه ترکیب است و این بر مفهوم کمال تاکید دارد.

۵- نظم: تکرار و تقارن به وضوح و سادگی بنا کمک می‌کند.

۶- توحید: همگرایی بنا در یک نقطه و شاید گسترش بنا از یک مبدا و نیز کثرتی که در جز هندسه دیده می‌شود و در حالت کلی به یک وحدت دایره ای ختم می‌شود بر مفهوم توحید تاکید دارد.

مسجد فولاد شهر

۱- استفاده از عناصر سنتی به شکل مدرن

۲- استفاده از مصالح سنتی

۳- بهره‌گیری از حجم برون‌گرا و نامنظم

۴- استفاده کمتر از تزیینات

۵- بهره‌گیری از فرم‌های مدرن به شکل التقاطی در کنار مفاهیم اسلامی

[Downloaded from hafthesar.iauh.ac.ir on 2026-11-19]
[DOR: 20.1001.1.22225602.1397.7.25.3.5]

مسجد جندی‌شاپور اهواز

۱- جهت‌گیری مناسب بنا در راستای قبله

۲- رعایت سلسله مراتب فضایی و آمادگی جهت ورود به قبله

۳- ارتباط با عملکردهای فرهنگی همجوار

۴- استفاده از مصالح سنتی

۵- بهره‌گیری از مفاهیم معماری ایرانی

۶- استفاده از بادگیر در نماد مناره به شکل نو

۷- بهره‌گیری از مفاهیم معماری اصیل نظیر هشتی، حیاط، حوض و رواق به جای عناصر کالبدی مسجد مانند مناره، گنبد و ...(فرم‌های نمادین)

جدول۳- تحلیل عناصر معماری سنتی نمونه‌ها

مسجد الجواد						
معماری عناصر	گنبد	مناره	شبستان	میانسرا	محراب	سردر	تزئینات
فرم	---	---	همگرایی در یک نقطه برای تأکید به اصل توحید- استفاده از ارتفاع زیاد و بازشوهای بلند با اشاره به کمال	---	تأکید به یکی از ۱۲ جهت حاصل از فرم کلی به عنوان جهت قبله به صورت هم شکل	---	استفاده از هندسه در ازای تزیینات
مصالح	---	---	بتن و شیشه (مدرن)	---	بتن و سنگ (مدرن)	---	عدم استفاده از مصالح تزیینی‌اتی سنتی
خوانایی	---	---	*	---	---	---	---
توآوردی	---	---	*	---	*	---	---
سبک طراحی	---	---	مدرن	---	مدرن	---	مدرن

مسجد فولاد شهر						
معماری عناصر	گنبد	مناره	شبستان	میانسرا	محراب	سردر	تزئینات
فرم	استفاده از گنبد به شکلی مدرن	استفاده از مناره به صورت نو و شاخص	پرهیز از پیچیدگی و تزیینات، و استفاده از تقارن و پلان هشت ضلعی	استفاده از پلان هشت ضلعی در طراحی میانسرا و فضاهای جنبی آن	بهره‌گیری از هندسه سنتی (مانند مسجد اردستان) و تبدیل به فرم مستطیل	استفاده از سردر به شکلی ساده	بهره‌گیری از تزیینات تنها در محراب(کاشی‌کاری) و مناره(کتیبه و آیات)

[Downloaded from hafthesar.iauh.ac.ir on 2026-11-19]

[DOR: 20.1001.1.23225602.1397.7.25.3.5]

مصالح	بتن (مدرن)	بتن (مدرن)	بتن و آجر و فلز (مدرن)	آجر و سنگ (مدرن)	کاشی و سنگ (سنتی)	آجر (سنتی)	استفاده از مصالح تزییناتی به طور محدود
خوانایی	*	*	*	*	*	*	*
توآوردی	*	*	---	---	---	---	---
سبک طراحی	مدرن	مدرن	مدرن	سنتی و مدرن	سنتی و مدرن	---	مدرن

مسجد دانشگاه شهید چمران

معماری عناصر	گنبد	مناره	شبستان	میانسرا	محراب	سردر	تزئینات
فرم	---	استفاده از بادگیر در نماد مناره به شکل نو	رعایت سلسله مراتب و جهت‌گیری مناسب در شبستان	بهره‌گیری از مؤلفه‌های معماری اصیل نظیر هشتی، حیاط، حوض و رواق	استفاده از فرم هندسی به شکل نو و مطلوب با بهره‌گیری از مفاهیم سنتی	---	استفاده از تزیینات سنتی-(ایرانی) مانند کاشی‌کاری، گره‌چینی و آجرچینی به شکل مطلوب
مصالح	---	آجر (مدرن)	آجر (مدرن)	آجر (مدرن)	آجر (مدرن)	---	آجر (مدرن)
خوانایی	---	---	*	*	*	---	*
توآوردی	---	*	*	*	*	---	*
سبک طراحی	---	مدرن	مدرن	مدرن	مدرن	---	مدرن

نتیجه‌گیری

در پی تحلیل‌های صورت گرفته بر اساس مفاهیم و مواردی که در چارچوب نظری مطرح شد، جهت شناسایی و تبیین رویکردهای معماری مطابق جدول ذیل، می‌توان گفت مسجد الجواد(ع) با رویکردی نوگرا به شکلی متفاوت به کاربرد عینی عناصر مدرن به صورت عملکردی و نمادین در جهت فرم‌گرایی و عدم رعایت سلسله مراتب فضایی و تشخص در جهت‌گیری پرداخته است. مسجد فولاد شهر با رویکرد پست مدرنیسم به نوآوری در عناصر کالبدی با بهره‌گیری از الگوی سنتی ضمن خوانایی و حفظ الگوی سلسله مراتب و ارتباط فضایی و جهت‌گیری پرداخته‌اند. از طرفی مسجد دانشگاه شهید چمران با رویکردی نوگرا، به نوآوری در ارتباط فضایی، سلسله مراتب و کیفیت فضایی در جهت تشخص مفاهیم اساسی مساجد به شکل مطلوب دست یافته است.

[Downloaded from hafthesar.iauh.ac.ir on 2026-11-19]
[DOR: 20.1001.1.22225602.1397.7.25.3.5]

جدول۴-تحلیل کالبد کلی نمونه ها بر اساس مؤلفه‌های معماری جهت شناسایی رویکرد معماری

مسجد الجواد(ع)				
مؤلفه	تحلیل	الگوی فضایی	گونه (الگوی کالبدی)	رویکرد
فرم کلی	بهره‌گیری از یک فرم همگرا در جهت تأکید به وحدت و کمال – عدم استفاده از عناصر سنتی مساجد	برونگرا	نوگرا (مدرن)	کاربرد عناصر مدرن به صورت نمادین در جهت فرم‌گرایی
معنا و مفهوم	عدم بهره‌گیری از مفاهیم معنوی(به استثنا همگرایی در فرم) و الگوهای سنتی و عناصر معماری سنتی جهت تأکید بر معنا و مفهوم			
خوانایی	عدم خوانایی نسبی بنا به عنوان یک مکان عبادی و مذهبی به دلیل عدم استفاده عینی از عناصر کالبدی سنتی مانند گنبد، مناره، میانسرا و تزیینات مطابق اصول معماری گذشته			
نوآوری	نوآوری در ساختار و فرم کلی(عدم استفاده از تزیینات و عناصر معماری سنتی)			
سلسله مراتب فضایی	عدم رعایت سلسله مراتب فضایی به دلیل همگرایی پلان در یک نقطه			
ارتباط با سایر عملکردها	قرارگیری در کنار معبر بصورت منفک از سایر عملکردهای شهری و عدم تسلط و مرکزیت نسبت به سایر فعالیت‌ها			
نور	بهره‌گیری از نور طبیعی با استفاده از بازشوهای وسیع در جداره شبستان به شکلی شاخص جهت ایجاد فضای روحانی			
رنگ	استفاده از رنگ سفید در نما و معماری داخلی جهت تأکید بر وحدت و پاکی			

مسجد فولاد شهر				
مؤلفه	تحلیل	الگوی فضایی	گونه (الگوی کالبدی)	رویکرد
فرم کلی	بهره‌گیری از ساختار سنتی با فرم‌های مدرن به شکل التقاطی	برونگرا	نوگرا (مدرن)	کاربرد عناصر مدرن به صورت نمادین در جهت فرم‌گرایی
معنا و مفهوم	حفظ مفاهیم و الگوی سنتی ضمن بهره‌گیری از عناصر کالبدی مدرن جهت تأکید بر معنا و اصول مسجد			
خوانایی	استفاده عینی از عناصر سنتی مسجد به شکل نو در جهت خوانایی کالبد مسجد به عنوان یک مکان عبادی			
نوآوری	نوآوری در کالبد عناصر سنتی ضمن حفظ ساختار و فرم کلی			
سلسله مراتب فضایی	رعایت سلسله مراتب فضایی ضمن بهره‌گیری از الگوی برونگرا			
ارتباط با سایر عملکردها	قرارگیری در کنار معبر بصورت منفک از سایر عملکردهای شهری و عدم تسلط و مرکزیت نسبت به سایر فعالیت‌ها			
نور	استفاده از بام شیبدار جهت بهره‌گیری حداکثر از نور طبیعی			
رنگ	استفاده از رنگ روشن در نمای بیرونی و داخلی			

[Downloaded from hafthesar.iauh.ac.ir on 2026-11-19]
[DOR: 20.1001.1.23225602.1397.7.25.3.5]

مسجد دانشگاه شهید چمران				
مؤلفه	تحلیل	الگوی فضایی	گونه (الگوی کالبدی)	رویکرد
فرم کلی	استفاده از فرم درونگرا و حفظ ساختار کلی مسجد	برونگرا	نوگرا (مدرن)	کاربرد عناصر مدرن به صورت نمادین در جهت فرم‌گرایی
معنا و مفهوم	بهره‌گیری از مفاهیم ایرانی اسلامی در جهت رعایت مؤلفه‌های اساسی مسجد			
خوانایی	استفاده از عناصر کالبدی به شکل نو و نمادین در جهت حفظ خوانایی			
نوآوری	نوآوری در عناصر کالبدی در عین حفظ هویت معماری ایرانی در جهت دستیابی به کیفیت فضایی			
سلسله مراتب فضایی	رعایت سلسله مراتب فضایی و استفاده از فضاهای سنتی مسجد با کاربرد عناصر معماری ایرانی			
ارتباط با سایر عملکردها	ارتباط با عملکردهای فرهنگی همجوار (دانشگاه)			
نور	بهره‌گیری از نور طبیعی با استفاده از عناصر معماری ایرانی جهت ایجاد فضای معنوی			
رنگ	استفاده از مصالح سنتی(آجر) و تک رنگ در جهت تأکید بر سادگی و وحدت			

در نهایت می‌توان نتیجه گرفت رویکردهایی در مسیر نوگرایی مساجد معاصر و در جهت انطباق با معماری سنتی موفق بوده‌اند، که به اصول و مؤلفه‌های معماری سنتی مساجد پایبند بوده‌اند و با تغییرات در تزئینات و استفاده از مصالح جدید و نوآوری در عناصر کالبدی به ارتقای عوامل یاد شده نه جایگزینی آنها پرداخته‌اند به گونه‌ای که زبان معماری گذشته را برای پاسخ دادن به نیازهای معاصر سازگار کند. شناخت و بررسی این رویکردها، همچنین بهره‌گیری از اصول صحیح آنها در جهت حفظ هویت ایرانی- اسلامی می‌تواند در رهایی از تأثیرپذیری ناموزون و سردرگمی‌ها مؤثر باشد.

فهرست منابع

-احمدی شلمانی، م.(۱۳۹۰). معماری معاصر مساجد. انتشارات فرهیختگان دانشگاه، چاپ اول، تهران.
-بانی‌مسعود، الف.(۱۳۸۸). پست مدرنیته و معماری بررسی جریان‌های فکری معماری معاصر غرب. نشر خاک،تهران.
-تفکر، م.، و علی‌آبادی،م.(۱۳۹۰). بررسی تأثیر اندیشه‌ها در طرح‌های کالبدی مدرن مساجد جدید. کنفرانس معماری اسلامی و شهرنشینی.
-بمانیان، م.، و محمدی، س.(۱۳۹۲). بررسی جایگاه گنبد در الگوهای کالبدی مساجد معاصر. مجله نقش جهان، سال چهارم، ۳.
-بورکهارت،ت.(۱۳۶۵). هنر اسلامی زبان و بیان. انتشارات سروش، تهران .
-بهزادفر، م.(۱۳۷۶). معماری مسجد و نمای شهری. مجموعه مقالات همایش معماری مسجد؛ گذشته، حال، آینده، جلد دوم.
-پورجعفر، م.، و امیرخانی، الف.، و لیلیان، م.(۱۳۹۰). معماری مساجد مدرن و معاصر آسیا، اروپا، آمریکا. انتشارات طحان، چاپ اول، تهران .
-پیرنیا، م.(۱۳۸۷). مساجد، مجموعه معماری ایران، دوره اسلامی .گردآورنده یوسف کیانی ، انتشارات سمت، تهران.
-پور جعفر، م.، و محمودی نژاد، ه.(۱۳۸۵). جستاری بر تقسیم بندی معماری معاصر ایران. مجله آبادی، ۵۲.
-حسن‌الدین خان.(۱۳۷۶). مساجد معاصر. ترجمه: سجودی، فرزان، مجله هنر، ۳۳.
-حسینمردی، ح.، و مروجی، ن.(۱۳۸۶). نگاهی به مساجد معاصر جهان. مجله آبادی، ۵۴.
-حکیم، ن.(۱۳۹۰). معماری مسجد، از قرن هفتم تا امروز. دوماهنامه معمار، ۷۱.
-حمزه‌نژاد، م.،و عربی، م.(۱۳۹۳). بررسی اصالت اسلامی ایرانی در مساجد نوگرای معاصر مطالعه موردی: طرح مسجد چهارراه ولی‌عصر(عج) تهران، فصلنامه مطالعات شهر ایرانی- اسلامی، پانزدهم.
-دهخدا.(۱۳۷۷). لغت نامه دهخدا. تهران : انتشارات دانشگاه تهران, ۱۳۷۷.
-سیدیان، ع.(۱۳۸۷). خوانش هویت در رویکرد فرهنگ گرایانه به تجدید حیات بافت های فرسوده شهری. مجله آیینه خیال، ۱۰ .

[Downloaded from hafthesar.iauh.ac.ir on 2026-11-19]
[DOR: 20.1001.1.22225602.1397.7.25.3.5]

-شاطریان،ر.(۱۳۹۰). معماری مساجد ایران، انتشارات نوپردازان، چاپ اول، تهران.
-شایان،ح.(۱۳۹۳).بررسی تطبیقی رویکردهای معماری معاصر ایران نقش جهان. سال چهارم، ۲.
-فلاحت،م.(۱۳۸۴). نقش طرح کالبدی در حس مکان مسجد، هنرهای زیبا، ۲۲.
-کیانی،ی.(۱۳۸۵). تاریخ هنر معماری ایران در دوره اسلامی، تهران، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم، چاپ هشتم.
-ماهر النقش،م.(۱۳۷۹).مسجد جلوه گاه هنر معماری اسلامی، نشریه ی فرهنگ و هنر، ۴۵.
-مجتهدزاده، ر.، و نام‌آور،ز.(۱۳۹۰). مساجد معاصر و احیای هویت قدسی، مجله صفه، ۵۵.
-ملایی،م.(۱۳۸۹). بررسی کیفی نوآوری در طراحی عناصر سازنده ی مسجد الغدیر تهران. کتاب ماه هنر، ۱۴۹.
-مهدوی نژاد، م.، و مشایخی، م.، و بهرامی، م.،(۱۳۹۱). الگوهای طراحی مسجد در معماری معاصر، فصلنامه پژوهش‌های معماری اسلامی، سال دوم، ۵.
-نجیب اوغلو،گ.(۱۳۹۰). هندسه و تزئین در معماری اسلامی، ترجمه: مهرداد قیومی بیدهندی، نشر روزنه،تهران.
-نصر، ح.(۱۳۸۹). هنر و معنویت، ترجمه: رحیم قاسمیان، انتشارات حکمت، تهران.
-نقره‌کار، ع.(۱۳۹۰). معماری مسجد از مفهوم تا کالبد، از گذشته تا آینده ، مجموعه مقالات همایش معماری مسجد(جلد دوم).

[Downloaded from hafthesar.iauh.ac.ir on 2026-11-19]
[DOR: 20.1001.1.23225602.1397.7.25.3.5]